

ВСТУП

Поняття “Україна” (“Русь”). Назви території, на якій живе український народ, і самого народу змінювалися протягом століть відповідно до політичного становища й стану національної свідомости. Грецький історик Геродот (484–425 рр. до Р.Х.) називає цю землю Скіфією, а місцевих мешканців — скіфами. І в «Повісті временних літ» є згадка про те, що греки називали землі уличів і тіверців по Бугу й Дніпру аж до моря “Велика Скіфія”.

Від IV ст. до Р.Х. поширюється назва “Сарматія” — від іранського племені сарматів, яке прийшло в Україну після скіфів. Ця назва як образне визначення стародавньої слов'янської землі, відомої в античному світі, набула популярності в XVII–XVIII ст.

В античних пам'ятках зустрічається інша назва теперішньої України — “Роксоланія”, що походить від назви іраномовного сарматського племені роксоланів. Роксолани замешкували Північне Причорномор'я у II ст. до Р.Х. – IV по Р.Х. Назва “Роксоланія” відродилася в гуманістичній культурі XVI ст., завдяки їй підкреслювали давність українського народу. Дружину турецького султана Сулеймана II Великого Настю Лісовську (1505–1561), що походила з прикарпатського містечка Рогатина, називали Роксоланою.

Основна назва України, що була поширеною з давніх часів аж до XX ст., — “Русь”. Літопис «Повість временних літ» у статті за 862 рік виводить її від назви варязького племені: “Пішли вони [слов'яни] на море, до варягів, до русі. Бо так звали варягів — русь, як ото одні зуться севями, а другі — норманами, англами, інші — готами, отак і ці”¹. У трактаті Константина Багрянородного 949 р. окремо подаються назви дніпровських порогів “руською”, а окремо

¹ Літопис Руський. – С. 12.

“слов'янською” мовами, причому “руські” назви найближчі до північногерманських. Імена перших українських князів (Рюрик, Олег, Ігор, Ольга) також північногерманського походження. У фінській мові шведи називаються “Routsit”. Можливо, фіни вивели цю назву від шведського слова “gorpsmen”, мореплавці. Частина середньошведського узбережжя й зараз має назву “Rodhsin”, місце, звідки відпливали варяги.

Українські вчені Михайло Максимович, Володимир Антонович, Олександр Потебня, Михайло Грушевський дотримувалися теорії автохтонного походження назви “Русь”. Вони спростовували літописну теорію на підставі того, що варягами називали не скандинавів, а загалом мореплавців-грабіжників. “Русь” виводилася з річкових назв типу “Рось”. Проте аргументи цієї теорії слабші.

Спочатку назва “Русь” застосовувалася щодо племені полян і його країни довкола Києва. З поширенням Київської держави назва розповсюдилася на всю українську землю. Окремий представник народу Руси називався “русин” (у «Слові о полку Ігоревім» — русич). Галичина називалася Руським воєводством. Чужинці (напр. Павло з Алеппо) називають Україну Руссю, а українців русинами на відміну від Московії та її мешканців — московитів, москвинів або москалів (остання назва згодом набула зневажливого характеру).

У XIV ст. (1335р.) з'являється термін “Мала Русь”. Константинопольський Патріярхат для розрізнення двох митрополій, що виникли в Україні, почав застосовувати назви Μικρά Ρώσια та Μεγάλη Ρώσια. Підгорнувши під свою владу Гетьманщину, московський цар Олексій Михайлович використав стару термінологію й прийняв 1654р. титул “Царя Великої і Малої Росії”.

Етніонім “Русь” під впливом культури Ренесансу з її прагненням знайти античні, греко-римські відповідники сучасних етніонімів, починає вживатися в елінізованому ва-

ріянті “Росія” (від Рѡсѣа), де наголос, як і в грецькій мові, падав на перший склад.

Однак вже в княжу добу починає побутувати також слово “Україна” на позначення пограниччя, окраїни, прикордонної країни, останнього слов’янського народу на південному сході Європи. Перший зафіксований випадок уживання цієї назви — Київський літопис, літописна стаття за 1187 р.: “У тім же поході розболівся Володимир Глібович недугою тяжкою, од якої він і скончався... За ним же Україна багато тужила”². Тут ідеться про прикордонну Переяславську землю. У тому ж таки літописі під 1189 р. згадується про князя Ростислава Берладника, що зі Смоленська “приїхав... до України Галицької, і взяв два городи галицькі”. Тут мається на увазі подністрянське Пониззя. У Галицько-Волинському літописі вживання слів “Україна”, “українняни” зафіксовано під 1213, 1268, 1280, 1282 рр.

Згодом слово “Україна” дещо розширює свій зміст, починає позначати країну або державу, замешкану українцями, далекий край на межі християнської цивілізації, вільну землю. Після присвоєння Московським царством назви “Росія” та політичного переосмислення назв “Мала Русь” і “Велика Русь” у контексті ідеології московського месіанізму українські політичні мислителі починають дедалі ширше вживати замість традиційного “Русь” слово “Україна”, хоча в Галичині й Закарпатті поняття “Україна” аж до ХХ ст. отожднювалося з Наддніпрянщиною, тобто Центральною та Східною Україною, а самоназвою західних українців лишалося слово “русини”. Ще наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. на цьому намагалися спекулювати окремі носії ідеології закарпатського сепаратизму.

Перші студії над історією Церкви. Найдавнішою формою оглядових праць з історії Української Церкви можна вважати літописи. Уже «Повість временних літ» (1113) до висвітлення суспільної історії Руси-України включає відомості про початок навернення київських князів, про мі-

² *Літопис Руський.* – С. 343.

сійну працю свв. Кирила й Мефодія, хрещення українського народу, поширення християнства серед інших племен Київської держави, про діяльність київських митрополитів і початковий етап розвитку Києво-Печерського монастиря. Брак інших документальних матеріалів щодо цього періоду церковної історії надає «Повісті временних літ» значення найважливішого історичного джерела з церковної історії України. При цьому автентичність деяких повідомлень літопису (наприклад, про подорож на Русь апостола Андрія Первозваного) неможливо підтвердити й перевірити. Низка істориків, серед них такі, як Борис Рибаків та Михайло Браїчевський, вважають розповідь «Повісти временних літ» про хрещення України тенденційною, пояснюючи її необ'єктивність боротьбою північної династії Рюриковичів з пам'яттю про Аскольда — першого християнського князя Києва.

Упорядником найдавнішого літопису називають Нестора — ченця Києво-Печерського монастиря. Він народився в середині XI ст. й був пострижений у Києво-Печерському монастирі за ігумена Стефана (1074–1078). Цим же ігуменом Нестор зведений у дияконський сан. За канонам мученицького життя він написав «Чтеніє о житії і о погубленії блаженную страсотерпцю Бориса і Гліба». Потім було написане «Житіє прп. Феодосія Печерського». Найавторитетніші свідчення про те, що Нестор написав «Повість временних літ», містяться в посланні київського монаха Полікарпа, включеному до Києво-Печерського патерика. У Києво-Печерському монастирі прп. Нестор здобув почесне ім'я «літописця». Здавна шанований у Києві серед інших святих угодників печерських, прп. Нестор був канонізований свт. Петром Могилою 1643 р. Його мають за небесного покровителя істориків, особливо істориків Церкви. У Києві протягом 1873–1917 рр. діяло Історичне товариство Нестора Літописця. З 1997 р. день пам'яті прп. Нестора (27 жовтня/9 листопада н. ст.) відзначається в Україні як свято української писемности та мови.

Церковне життя стародавньої України відображають літописи Києва (Київський літопис, 1116–1199), Галичини й Волині (Галицько-Волинський літопис, 1201–1291), Великого князівства Литовського (т. зв. “західноруські” або “литовські” літописи XIV–XVI ст.).

З кінця XVI ст. студії над історією Української Церкви включаються до загального контексту православно-католицької полеміки. Письменники-полемісти, звертаючись до історії виникнення й розвитку Київської митрополії, її стосунків з Римом, Константинополем, Москвою, її ставлення до Флорентійської унії 1439 р., намагаються, залежно від власних церковно-політичних позицій, довести канонічну належність Української Церкви до юрисдикції Константинополя або Рима. Звернення українських полемістів до історико-церковних проблем стимулювали праці о. Петра Скарги, SJ — «O jedności Kościołu Bożego pod jednym pasterzem» (Вільно, 1577), «Synod Brzeski» (Краків, 1597), які оприявнювали глибоке знання історичних коренів поділу Христової Церкви та дальших стосунків між Церквами Сходу й Заходу. Історична ретроспектива присутня в працях Василя Суразького, Клирика Острозького, митрополита Іпатія Потія.

Однак першою богословською книгою, що її полемічні ідеї виводилися з ґрунтовно вивченого й системно впорядкованого матеріялу з історії української Церкви, став трактат о. Лева Кревзи «Obrona jedności cerkiewnej» (1617). Його автор спершу був архимандритом Віленського Свято-Троїцького монастиря, а після утворення 1617 р. Чину святого Василя Великого став його першим протоархимандритом, а переходом — архієпископом Смоленським і Чернігівським (1626). Помер 1639 р. Його книга має чотири частини: 1. Про зверхність святого апостола Петра. 2. Про наступників на ту владу по св. ап. Петрі. 3. Про те, як Русь хрестилася. 4. Про вчинок недавно минулого віддання послуху папі Климентові VIII старшими нашими.

У відповідь на цю книгу з'явився трактат о. Захарії Копистенського «Παλινόδια ілі книга оборони кафолической святой Всходней Церкви і святых патріархов, і о грекох і о россох християнех» (1620–1622) — твір, найбільший за обсягом і найбільш фундаментальний за рівнем богословської компетентності автора. Захарія Копистенський працював у Києві від заснування Київського братства й Богоявленського монастиря (1615). Він був активним співробітником друкарні, упорядником, редактором та видавцем кількох книг, автором передмов до них, перекладачем. З 1624 р. призначений архимандритом Києво-Печерської лаври. Помер 1627 р. Його «Παλινόδια» стала першим систематичним зведенням відомостей про церковну історію України з часу хрещення. Структура трактату визначається композицією книги о. Лева Кревзи. Особливо цікаві III та IV частини, де розглянуто історію навернення України, історію української Церкви та її стосунків з Константинополем і Римом. У своїй праці автор використав понад сто богословських та історичних джерел, серед них твори західноєвропейських (Цезаря Баронія), грецьких (Іоана Зонари), польських (Матея Стрийковського, Мартина Кромера, Яна Длугоша) істориків. Близький до «Палінодії» за своєю тематикою та стилем Густинський літопис також приділяє увагу церковному життю, а тому дехто з дослідників схильний приписувати його о. Захарії Копистенському.

Поступово православна церковна історіографія зосереджується в оточенні київського митрополита свт. Петра Могили, довкола заснованої 1632 р. Києво-Могилянської колегії. Матеріали з історії Київської митрополії опрацьовував сам свт. Петро Могила та його сподвижники — митрополит Сильвестр Косов, архимандрит Інокентій Гізель. Хронологічні списки київських митрополитів включаються до перших друкованих видань Києво-Печерського патерики. Свт. Дмитрій Ростовський широко використовує історичні відомості в чотиритомних «Книгах житій святих» (1689–1705), а також у своєму «Літописці». Інший вихова-

нець Києво-Могилянської академії, архієпископ Георгій Кониський, очолюючи православну єпархію в Білорусії, написав, між іншим, кілька спеціальних історико-церковних праць: «Историческое известие о Белорусской епархии» (1776), «Записка о том, что в России до конца XVI в. не было унии с Римской Церковью» (видана після смерті автора, 1847).

Католицька інтерпретація церковної історії України розробляється здебільшого в колі монахів-василіян. Низку публікацій з історико-церковної тематики залишили єпископ Яків Суша, ЧСВВ (1610–1687), митрополит Лев Кішка, ЧСВВ (1668–1728). А 1733 р. прокуратор василіянського чину в Римі о. Ігнатій Кульчинський, ЧСВВ видав латинською мовою твір «*Specimen Ecclesiae Ruthenicae cum Sede Apostolica semper unitae*», що складався з двох частин, — агіографічної та власне історичної. О. Ігнатій Кульчинський зібрав цінні факти й упорядкував матеріал відповідно до діяльності окремих митрополитів як до укладення Берестейської унії, так і після неї.

Становлення історико-церковної науки. Цінні документи з церковної історії зібтали й використали у своїх працях відомі українські археографи Микола Бантиш-Каменський (1737–1814) та його син Дмитро (1788–1850), автор чотиритомної «Истории Малой России» (1822). Українськими матеріалами послуговувався митрополит Московський Платон (Левшин) у своїй етапній «Краткой церковной российской истории» (1805), котра стимулювала працю істориків Київської Церкви.

З початку XIX ст., після реформи богословської освіти в Росії, Київська духовна академія (КДА) стає центром історико-церковних досліджень. Надійний початок цього поклав митрополит Київський Євгеній (Болховітінов) своїми працями «История российской иерархии» (1807–1815), «Описание Киевско-Софийского собора с историей киевской иерархии» (1825). Вихованцем КДА був провідний російський богослов і церковний історик митрополит

Макарій (Булгаков), автор тринадцятитомної «Истории Русской Церкви» (1857–1883) та написаної ще раніше «Истории Киевской Духовной Академии» (1853). Професор КДА Федір Титов (1864–1922) оприлюднив низку досліджень із церковного життя XVII–XVIII ст., з історії КДА, видав матеріали з історії монастирів Київської єпархії, КДА. Особливо слід відзначити його монографії «Очерки по истории Киевской Духовной Академии» (1898), «Православная Церковь в польско-литовском государстве в XVI–XVII–XVIII вв.» (3 тт., 1905–1916). Інший професор КДА Микола Петров (1840–1921), відомий також як літературознавець, видав корпус пам'яток «Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии» (5 тт., 1904–1908), кілька томів опису рукописних колекцій київських бібліотек, низку студій над церковною історією України. Фундаментальні праці проф. Степана Голубева «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники» (2 тт., 1883–1898), «История Киевской Духовной Академии» (1886), та його численні статті зосереджуються головним чином на церковному житті XVI–XVIII ст. Ці праці досі не втратили своєї наукової цінності.

Наукові осередки, які виникли в Києві протягом XIX ст. — Київська археографічна комісія, Історичне товариство Нестора Літописця, — стали важливими центрами збирання й публікації цінного джерельного матеріалу. У Львові аналогічну роль виконують Ставропігійський інститут і Наукове товариство імені Шевченка.

Розгортаються дослідження з історії Церкви при університетах, насамперед Київському та Львівському. Концептуальні засади новочасної церковної історії України заклали праці київських професорів Михайла Максимовича, Володимира Антоновича, а також професора Михайла Грушевського, котрий, обійнявши 1894 р. кафедру “всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи” у Львівському університеті, невдовзі очолив Наукове товариство імені Шевченка й реорганізував його в акаде-

мічну установу. Церковні події докладно висвітлюються на сторінках чільного твору Михайла Грушевського «Історія України-Руси» (10 тт., 1898–1936), а також у дослідженні «3 історії релігійної думки на Україні». Католицька концепція розвитку Христової Церкви в Україні лягла в основу праці доктора Юліяна Пелеша «Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom» (2 тт., 1878–1880).

У Харківському університеті студіюють окремі аспекти церковної історії професори Дмитро Багалій та Микола Сумцов. Особливо цінні їхні праці, що стосуються регіональних, слобожанських аспектів церковної історії. Проф. Микола Сумцов залишив також кілька ґрунтовних досліджень із церковного життя другої половини XVII ст.

Єпископ Єдвард Ліковський у двох своїх публікаціях зосередився на укладенні Берестейської унії та долі з'єднаної з Римом частини Української Церкви. Його книги «Unia Brzeska» (1896; укр. переклад 1916) та «Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi» (2 тт., 1906) видані польською мовою. Істотну увагу церковному життю в Україні приділяли такі російські історики Церкви, як Євген Голубинський («История Русской Церкви», 2 тт., 1880–1917), Антон Карташов («Очерки по истории Русской Церкви», 2 тт.).

Вивчення історії Церкви в XX ст. Після большевицької окупації Наддніпрянської України в 1918–1921 рр., Галичини в 1939 р., Буковини в 1940 р. та Закарпаття в 1944 р. вивчення історії Церкви на землях, приєднаних до СРСР, згортається. Там видають лише книги пропагандистського характеру, написані на атеїстичних засадах та з позицій ідеології “триєдиного руського народу”. Академічне вивчення церковної минувшини переноситься за кордон. У міжвоєнний період його осередками стають Український науковий інститут і Православний богословський факультет при університеті у Варшаві. У Варшаві та Кременці між війнами друкуються праці колишнього міністра віросповідань Української Держави Олександра Лотоцького — «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія»

(2 тт., 1935–1938). Понад десять років Олександр Лотоцький працював професором історії Церкви у Варшавському університеті (1929–1939). Він був засновником і директором Українського наукового інституту у Варшаві (1930–1939). На терені польської окупації розпочав свої історико-церковні дослідження вихованець Київського університету проф. Іван Огієнко — в монашестві Іларіон. Після його єпископської хіротонії була видана праця «Українська церква» (2 тт., 1942), а дослідження «Українське монашество», підготоване ще в Польщі, лишалось в рукописі аж до 2002 р. Уже після переїзду митрополита Іларіона до Канади побачили світ книги «Українська церква за час Руїни. 1657–1687 роки» (1956), «Преподобний Іов Почаївський» (1957), «Князь Костянтин Острозький і його культурна праця» (1958), «Святий Димитрій Туптало. Його життя і праця» (1960), «Митрополит-мученик Арсеній Мацієвич» (1965), «Старець Паїсій Величковський» (1975; видана посмертно).

Центральне місце у формуванні систематичного курсу історії Української Православної Церкви належить харків'янам — Наталі Полонській-Василенко (1884–1973) та Іванові Власовському (1883–1969). Наталя Полонська-Василенко, виїхавши на Захід 1943 р., працювала в Українському вільному університеті спершу в Празі, а потім у Мюнхені. Вона певний час читала лекції з історії Церкви в Богословській академії УАПЦ. Їй належить низка спеціальних досліджень з історії Церкви: «Історія Української Церкви» (1949), «Особливості Української Православної Церкви» (1959), «Перші віки християнства на Україні» (1963), «Історичні підвалини УАПЦ» (1964). Вельми ґрунтовно подано аналіз церковного життя в її курсі «Історія України» (2 тт.; 1972–1976), перевиданому в Україні 1992 р.

Іван Власовський після поразки визвольного руху опинився на окупованій Польщею Волині. Спершу працював директором української гімназії в Луцьку (1918–1926). Він був активним учасником українізації церковного жит-

тя, перекладав богослужбові книги, входив до Товариства імені Петра Могили, Митрополичої ради, редагував журнал «Церква і Нарід» (1935–1938). Після канонічного оформлення Української Автокефальної Православної Церкви 1942 р. обійняв посаду секретаря в її адміністрації, а після війни, потрапивши на Захід, очолив синодальну канцелярію та Богословський інститут. З 1948 р. мешкав у Канаді, де працював професором Колегії святого Андрія у Вінніпегу. Помер 10 жовтня 1969 р.

Ще 1942 р. з благословення митрополита Полікарпа (Сікорського) Іван Власовський розпочав працю над систематичним курсом історії Української Православної Церкви. Завдяки допомозі митрополита УПЦ у США Мстислава цей курс удалося завершити й видати в Сполучених Штатах (4 тт.; 1955–1966). Перевиданий масовим накладом 1990 р. й завезений до України в багатьох примірниках, цей курс став істотним чинником відродження повноцінного церковного життя на рідних землях, сприяв усвідомленню православними українцями своєї ідентичності. І досі «Нарис історії Української Православної Церкви» Івана Власовського лишається найбільш повним оглядом церковної історії України від її хрещення до середини ХХ ст.

Публікації з історії Церкви увійшли до сфери зацікавлень осередків Наукового товариства ім. Шевченка в діаспорі. Спадщину свт. Петра Могили досліджував у Парижі проф. Аркадій Жуковський, видавець «Великого Требника» й Катехизису свт. Петра Могили, автор монографії «Петро Могила й питання єдності Церков» (1969) і член Митрополичої ради УАПЦ в Європі. В Римі 1965 та 1976 рр. з'явилися два томи докладної, але, на жаль, не завершеної «Історії християнства на Русі-Україні» проф. Миколи Чубатого (1889–1975).

Зміцнення українських наукових і релігійних центрів у Північній Америці (Вінніпег, С. Бавнд Брук) та Великій Британії (Лондон) дозволило здійснити публікації оглядових праць з історії регіональних спільнот: Української

Православної Церкви в Канаді (1984–1989, автори о. Семен Савчук і Юрій Мулик-Луцик), УАПЦ у Великій Британії (1988, упорядник о. Сильвестер Богатирець). Праці о. Тимофія Міненка (1929–2006) розкривають динаміку виникнення Української православної митрополії в Канаді та церковне життя України під час Другої світової війни. Історико-церковні проблеми посідають істотне місце в наукових дослідженнях проф. Франка Сисина з Торонто.

Римський осередок монахів-василіян став у повоєнні часи головним центром католицької інтерпретації історії Української Церкви. Ґрунтовне знання римських архівів і ретельна праця з історичними джерелами притамані дослідженням о. Атанасія Великого, ЧСВВ (1918–1982). Очолюючи орден василіян протягом 1963–1976 рр., о. Атанасій Великий дбає про публікацію пам'яток з історії УГКЦ, і водночас проводить серію історичних бесід на радіо Ватикану, які згодом були оприлюднені під назвою «3 літопису християнської України» (1968–1977). Тепер ці бесіди перевидані в Україні.

Ще працюючи в Римі як віце-ректор (1960–1974) і ректор (1974–1994) Колегії святого Йосафата, о. Софрон Мудрий, ЧСВВ, упорядкував на підставі своїх лекцій курс «Нарис історії Церкви в Україні». Ставши ректором Івано-Франківської теологічної академії, о. Софрон Мудрий 1994 р. повернувся в Україну. З 1996 р. він — єпископ. Уже в Україні єпископ Софрон Мудрий здійснив видання свого історико-церковного курсу (1995; 2000), який відзначається спокійною розважливістю і глибоким знанням матеріалу.

З василіянського середовища вийшли такі фундаментальні праці, як «Джерела і бібліографія історії Української Церкви» (3 тт.; 1975–1995) о. Ісидора Патрила, ЧСВВ, «Нариси історії Церкви Закарпаття» (2 тт.; 1997) о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ.

Авторитетним дослідником історії Церкви сьогодні є професор Софія Сеник, автор низки окремих дослі-

джень і англомовного курсу «Історія Церкви в Україні» (Т.1 — 1993).

Сучасна історико-церковна наука в Україні. Падіння советського режиму й крах системи тотального атеїзму створили передумови для відродження історико-церковних досліджень в Україні. Однак перші публікації, здійснені після 1991 р. в Україні, часом відзначаються войовничою конфесійністю або ж позначені ментальністю вульгарного соціологізму, властивого сучасним релігіознавцям. Для більшості українотеренних історико-церковних досліджень і досі властивим є розгляд церковного життя в площині залежності від суспільно-політичних процесів та економічного розвитку України.

Історія Берестейської унії ґрунтовно розробляється в працях єпископа Бориса Гудзяка, директора першого в Україні Інституту історії Церкви, заснованого у Львові 1992 р. Владика Борис Гудзяк народився 1960 р. в США, 1992 р. здобув учений ступінь доктора філософії в Гарвардському університеті, а в 1998 р. рукоположений на священика, а 2012 р. — на єпископа. Він був одним з фундаторів Львівської богословської академії, а з 2001 р. очолив створений на її основі Український католицький університет у Львові. Оточення, що виникло довкола цих інституцій, відзначене академічною виваженістю, толерантністю в міжцерковних взаєминах і добрим відчуттям етноконфесійної ідентичності УГКЦ. Успішною академічною акцією, позбавленою пропагандистських нашарувань, став цикл наукових конференцій з нагоди 400-річчя Берестейської унії, проведених у Львові, Києві й інших містах у середині 1990-х рр. Видається науковий збірник з церковної історії «Ковчег». ґрунтовним вивченням джерельної бази та переконливістю інтерпретацій позначені монографії та статті проф. Ігоря Скочиляса. Коректність і об'єктивність наукових спостережень над церковним життям є прикметною для історико-культурних праць проф. Наталі Яковенко та її школи, що склалася у відродженій Києво-Могилянській

академії. Привертають увагу публікації Максима Яременка з історії київського монашества й Наталі Шліхти з проблем церковно-державних стосунків у Советському Союзі.

Високий академічний рівень властивий студіям професора Сергія Плохія, котрий останнім часом працює в Гарвардському університеті (США). Широке залучення джерельного матеріалу з переконливими його узагальненнями являє собою безперечну ознаку досліджень Василя Ульяновського. Низку оригінальних досліджень щодо церковного життя в Україні міжвоєнних часів опублікував проф. Олександр Ігнатуша з Запоріжжя. Постать патріарха Мстислава стала об'єктом вивчення молодого науковця з Острозької Академії Андрія Смирнова.

Розвиток історико-церковної науки в Україні стимулює поява широкої мережі вищих і середніх богословських шкіл, у яких історія Церкви викладається як обов'язковий предмет. Щоправда, часом конфесійна заангажованість або навіть політичні упередження шкодять об'єктивному висвітленню розвитку Київської митрополії від хрещення Русі-України до початку ХХІ ст. Дається взнаки проектування сучасних геополітичних стереотипів на наше минуле; трапляється й цілковите ігнорування самотності помісної християнської традиції.

Але ж історія Церкви не може бути для християнина тільки предметом академічної цікавості. Правдивий образ минулого — неодмінна запорука здорового поступу Церкви, її гідної відповіді на виклики постмодерного світу. Тому-то у висвітленні історії Христової Церкви в Україні, призначеному для здобувачів богословської освіти, ми прагнемо уникнути апологетизації, однобічності й замовчування альтернативних процесів у духовному житті. Адже тільки звільнившись від історичних міфів і тягарів міжконфесійних конфліктів минулого, можна сподіватися на повноцінне виконання Церквою своєї спасительної місії: бути світлом правди для спраглої правди світу.